

מתי נברא העולם?

ד"ר ישראל אלדד

מחניים פ"ד, תשכ"ג

לא נדפסו כל הפסוקים מהמקראות

תוכן המאמר :

ויכוח סביב תאריך הבריאה
תאריך הבריאה לא מילא מקום בהגות היהודית
עצם הבריאה
הבריאה במדרש
המדע הפיסיקאי החדש
עקרון הבריאה ודווקא יש מאין
בצלמו ובדמותו של אלוהים
בהגיון אין הסבר לבחירה החופשית
בתשרי או בניסן ?

תמצית: המאמר עוסק בהבנת המונח "בריאה" כתחילתו של קו
שמוביל למטרה בסופו, ואת ההשפעה של הגדרה זו על האדם .

"בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ". (בראשית א, א)

"אין לך רשות לומר מה למטה מה למעלה, מה לפניך מה לאחור, אלא מיום שנברא העולם
ולהבא". (בראשית רבה א)

"האל הנכבד והנורא הזה מצווה לאהבו וליראה אותו וגו' והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו, בשעה
שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ מיד
הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול". (רמב"ם)

ויכוח סביב תאריך הבריאה

אחד האדמו"רים הגדולים שבימינו נכנס לא מזמן לפולמוס עם פרופסורים לפיסיקה בארה"ב בבעיית תאריך בריאת העולם. ובהשכלתו הרחבה ניסה להוכיח בנימוקים הלקוחים מהפיסיקה החדשה ומהמתודולוגיה המדעית החדשה, שאכן העולם קיים חמשת אלפים שבע מאות עשרים ושלוש שנים בלבד.

ועל כך יש לתמוה תמיהה רבה ויש להזהיר אזהרה רבה. אין צריך לאמור שאלה הפרופסורים אשר אליהם נשלחה האיגרת ההיא לא שוכנעו. כי אם למשל נאמר לאחר כל הנימוקים המדעיים או "המדעיים", שאין ה"פוסילים" (אלה השרידים המאובנים) מוכיחים כלום, שהרי הקב"ה יכול היה לברוא את ה"פוסילים" ההם כמות שהם, משמע את השלדים המאובנים. אין צריך לאמור שנימוק אשר כזה אין בו כדי לשכנע אנשי מדע, כי אם חמור מזה: עצם הניסיון לנקוט בעניין זה של תאריכה של הבריאה, שיטה פסיבדו-מדעית, דרך מסוכנת היא.

ואם יקרה - וזה עלול לקרות וכל איש מדע טוען שזה כבר קרה - שתמצאנה הוכחות ברורות ומוחשיות מאוד שהעולם קיים כבר ששת אלפים שנה, תמימות, יימצא כל הבניין נהרס והשכר יוצא בהפסדו.

תאריך הבריאה לא מילא מקום בהגות היהודית

ולא ידוע לנו מכל ההגות הפילוסופית-הדתית הרצינית שלנו, מאז סעדיה גאון ועד הרב קוק, שעניין זה של תאריך בריאת העולם ימלא מקום חשוב בהגותם. הוא תמיד היה טפל, בעוד אשר עצם עניין הבריאה היה עיקר. כי שום אסון לא יארע לבניין האמונה הישראלית גם אם תוכח הנחת הפיסיקאים שהעולם קיים מיליוני שנים, ממש כשם שהאמונה לא התמוטטה - אף כי היו כאלה שבזמנם סברו כך - כאשר הוכח בהוכחות שאין חולקים עוד עליהן שאין השמש סובבת את כדור הארץ, כי אם להפך. וזה היה ממש בגדר זעזוע, שהרי מרכזיותה של הארץ היתה לפחות מבחינה פסיכולוגית אבן פינה בדת המונותאיסטית.

ומי שרוצה היום לעשות לחיזוק האמונה על ידי ההנחה שהקב"ה בבראו את העולם ברא "פוסילים", ברא שלדו של דינזאורוס למשל, למי הוא דומה? למי שיעמוד בתוקף על כך שהשמש סובבת את כדור הארץ, כי ישנם פסוקים על כך, או שהשמים הם רקיע פרוש כמו כיפה וכוכבים נעוצים בהם, ואין הוא רחוק מהמגשימים, כלומר מהמייחסים תכונות גשמיות לבורא עולם על סמך פסוקים מפורשים.

ואין כלל צורך בכך. יתר על כן. על הלשון "כך וכך לבריאת העולם" השגורה, יש לבכר את הלשון שגם לה יש סמוכות במסורת: "כך וכך ליצירה". ובסוף דברינו עוד נשוב ונאמר יצירה זו מהי. ולא כן הדבר לגבי עצם הבריאה.

עצם הבריאה

סיפור בריאת העולם הוא הסיפור המכריע לגבי השקפת העולם המקראית והיהודית. ואני מטעים מלה זו "סיפור" למען לא יחול כל ספק בדבר שאין כאן שום דו"ח ולא עיון פילוסופי ולא תיאור פיסיקאלי. אם יש משהו שעליו חל במלואו דבר חז"ל "דיברה תורה בלשון בני אדם", הרי זהו סיפור הבריאה. אולם בלשון בני אדם זו נמסרת אמת חותכת (ועוד יוסבר להלן משום מה ביטוי מוחשי זה: חותכת) על אלוהים ועולם, אמת מטאפיסית שבלעדה אין אמונה אפשרית, אין מוסר אפשרי. וישנם, ודווקא בימינו, גם אנשי מדע המוסיפים: אין עולם אפשרי כלל - אמת הבריאה.

המקרא מלא כרמים. פרדסים לא מצאנו בו כמעט, אלא אצל החכם מכל אדם בשיר השירים ובקהלת. מלכי ישראל אחרים ואף נביאי ישראל לא נתפנו להיכנס לפרדס. ואכן בכל ימי בית ראשון לא מצאנו ענייני הגות בבריאת העולם. ורק בסוף בית שני, וללא ספק בעקבות הפגישה עם עולמות המדע והפילוסופיה היווניים, נתווסף לכרם ישראל, על גפניו וענביו השקופים, על יינו החי והתוסס, גם פרד"ס מסובך. אנו מתרשמים שבילית ברירה, מכל מקום באבדות קשות, נכנסו חכמי ישראל לפרדס העיונים הפילוסופיים בבעיית הבריאה בכלל, על האיק שלו, למעטים בלבד הותר לעסוק במעשה בראשית ובמעשה מרכבה. ושוב עברו מאות שנים, ושוב מתוך הכרח של התמודדות עם אחרים, עד אשר הבעיות הועלו על ידי הפילוסופים הדתיים.

הבריאה במדרש

במדרש הדברים עדיין נדונים בלשון רמזים ובדימויים. ונסתפק בזאת במדרש אחד בענייני הבריאה, שהוא בעצם מדרש מובהק נגד העיון הפילוסופי והקוסמולוגי:

"למה נברא העולם בב' מה ב' זה סתום מצדדיו ופתוח מלפניו, כך אין לך רשות לדרוש מה למעלה ומה למטה, מה לפניו ומה לאחור. בר קפרא אמר "כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך למן היום", למן היום שנבראו ימים אתה דורש ואין אתה דורש לפניו מיכן". (ב"ר א.)

בניסוח אחר ובצורה חריפה יותר:

"הזאת ידעת מני עד מני שים אדם עלי ארץ" ... ויומו של הקב"ה אלף שנים שנא' "כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול", הדא היא: "הזאת ידעת מני עד", התורה יודעת מה היה קודם ברייתו של עולם, אבל אתה אין לך עסק לדרוש אלא מני שים אדם עלי ארץ."

אין שום סיבה, דרך אגב, ובאוזני אותו אדמו"ר החרד לתאריך בריאת העולם, שלא להעלות עניין זה של אלף שנים כיום אחד גם על ששת ימי בראשית, בטרם היות אדם, ואף - בימים הראשונים לגמרי בטרם היות שמש, משמע יום ולילה במשמעות שלאחר מכן, ממילא נעשה כל העניין של מניין התשכ"ד לבריאה, בטל ומבוטל, אלא אם כן ייחשב מיום בריאת אדם. ואין ספק שגם המונח "אלף שנים" שבשירה המקראית אינו אלא ביטוי להרבה מאוד.

מתי נברא העולם / מאת: ד"ר ישראל אלדד

ואולם עיקרם של שני המדרשים הנ"ל ברור: אתה האדם, אין לך עסק, משמע: לא עניין ולא יכולת לדעת, מה היה לפני שנברא העולם. כלומר להבין את ה'למה' ואת ה'איך' של בריאתו.

מילא לגבי העניין, ההתראה הזאת כמובן לא הועילה, כי האדם סקרן מטבעו, ומי שנתן בו כל מיני יצרים בגן העדן, נטע בו גם את יצר הפילוסופיה והתשוקה לחדור אל מה שבתוך תוכו של הטבע ומה ש"אחרי הטבע", ולא הועילו כל האיסורים וכל הכישלונות. לכאורה היה תירוץ: חייבים לעסוק בכך כי מתייוונים עוסקים בכך, כי מינים עוסקים בכך, כי ערבים עוסקים בכך, וצריך לדעת מה להשיב לאפיקורס, אך על פי רוב זה היה תירוץ. יצר החקירה טמון גם בנו. ואולם מה שנוגע לא להתעניינות גרידא, כי אם ליכולת לחדור אל מה שלמעלה, מה שלמטה. מה לאחר, זו ודאי שלא הוכחה, לא בדרכי האמונה הרציונאליסטית, לא בדרכי האמונה המיסטית, לא בדרכי הפילוסופיה ולא בדרכי המדע.

המדע הפיסיקאי החדש

גם המדע הפיסיקאי החדש ביותר, החודר לחלל הרחוק, החושף את סודות הזמן והחלל, המפרק את האטום, הקורא באותיות הגנים התורשתיים, המפענח כתב שדות מגנטיים, גם הוא יודע שיש גבול ליכולתו, גם הוא יודע דווקא היום יותר מאשר בימי היומרות שלו לפני מאה שנים, שהרבה סודות עוד עתידים להתגלות, אבל במידה שיתגלו ובמידה שהם מתגלים, הם מגבירים את הסוד בה"א הידיעה, את פלא ההוויה וההתהוות כשהן לעצמן.

כיצד בכלל החל להתהוות משהו? וכיצד זה יש בכלל התהוות, כלומר התחדשות מתמדת, תוספת הוויה, כיצד זה מתרחב היקום בלי הרף. ומבחינה עקרונית אין הבדל כלל וכלל אם המהפכה הקוסמית, אם ראשית ההתהוות, חלו לפני חמשת אלפים שבע מאות עשרים וארבע שנים או לפני חמשת ביליארד שנים, בייחוד כשכל אותו עניין של תודעת הזמן והשנים אינה אלא בעיה פסיכולוגית, אנושית סובייקטיבית מאוד, באשר היא נמדדת באורך או ליתר דיוק, בקוצר ימיו של אדם.

עקרון הבריאה ודווקא יש מאין

והנה מהצד העקרוני הזה קיים ועומד עקרון הבריאה ודווקא יש מאין, באשר כל הסבר יש מיש אינו אלא דוחה את החידה אחורנית, מסך מבעד מסך. אחד מאבות התורה החומרנית, שבימינו כבר נחשבת למיושנת, ארנסט הקל, הודה ש"תהליך הבריאה כלידתו של חומר, הוא למעלה מהשגתו של אדם לחלוטין. ולפיכך לא יוכל להיות נושא לחקר מדעי", אולם אחרים, ובתוכם איינשטיין, אדינגטון, מדברים במפורש על מעשה הבריאה בזמן מאוחר כהנחה הכרחית, והרבה מאוד מחקרים והשערות בימינו עוסקים בבעיית גיל העולם. ועקרון זה של עצם הבריאה, הוא כה חשוב שכדאי וכדאי לדחות מפניו גיל מסורתי מפוקפק ביותר של התשכ"ד למשל.

מתי נברא העולם / מאת: ד"ר ישראל אלדד

וזו נקודה ראשונה בגדלות סיפור הבריאה המקראי. יש שחר לעולם. שחר במלוא מובן המלה העברית הציורית. שחר שהוא ראשית, שחר שהוא טעם. לא בריאה מתוך איזו תאונת דרכים קוסמית, שאף היא איננה אלא איזה X סתמי שאינו מסביר כלום, כי אם אקט רצוני של יש עליון הקרוי בלשוננו אלוהים ואשר כוח זה של בריאת יש מאין הוא ראש סגולותיו, באשר זה למעלה מן הטבע.

והנה אותו מדרש המובא לעיל קובע במפורש, שאין אנו יכולים - ויש מוסיפים אף לא רשאים - לחקור במהותו של יש עליון זה. ופתיחה גדולה זו, שאין לגדלות גדולה ממנה בכל ספרות העולם, "בראשית ברא אלוהים" - באה לאמור גם על דרך השלילה, גם על דרך אי הדיבור על מהות האלוהים, באה לאמור שזה הדבר היחיד שנותן לנו לדעת על מהות אלוהים: היותו בורא. וזה מתברר לנו מעצם היות ראשית, והיות ראשית זה כורח ההתהוות בכלל, כפי שמוכיח המדע המודרני דווקא.

יש לעולם ראשית ועל כן: בראשית. בלעדי ראשית יש אין סוף של אי התהוות בכלל, משמע קיפאון נצחים. בלעדי ראשית אין תכלית. בלעדי העולם (התיאורטי כמובן, באשר למעשה אין עולם כזה קיים) הוא בבחינת מעגל. אך עולם הפותח ב"בראשית", בקביעה התגלותית גאונית זו שיש ראשית והיא לא מקרית, כי אם אקט של בריאה, עולם זה אינו מעגל נצחים, כי אם בבחינת קו ובודאי שבלשון העברית, שיסודה מוחשי-ציורי, אין זה מקרה שהמונח תקווה שרשו בקו. כל מעגל הוא חסר ראשית ועל כן חסר תקווה. אפשר כמובן לעקם גם קו, אבל בקו ניתנת מכל מקום האפשרות של המשכיותו לקראת איזו מטרה.

ובאפשרות הזאת טמון היסוד השני בסיפור הבריאה המקראי.

המקרא איננו לא ספר פסיקה ולא ספר מטאפיזיקה, כאמור הוא אף אינו חקר אלוה, לדעת מה למעלה, מה למטה, ואם כן נשאלת השאלה, לשם מה בכלל בא סיפור המקרא? וכבר נשאלה השאלה הידועה למה פתחה התורה בבריאת העולם ולא ב"החודש הזה לכם", שהיא מצווה ראשונה שנצטווה עם ישראל, והשיבו מה שהשיבו, ומה שהיה בלי ספק חשוב מאד באותה שעה שהתשובה ניתנה ושלמענה נשאלה השאלה, כדרך הדרש בכלל.

אולם, שאלה זו הנשאלת כאן, אינה נשאלת משום "דע מה שתשיב", ולא כדי להצדיק עניינים אחרים, כי אם לעצם הדבר, לעצם הבנת כוונת המקרא כפשוטו, ללא דרש הדרוש לשעתו.

בצלמו ובדמותו של אלוהים

והנה דבר זה מתברר לנו מתוך התמיהה האחרת, שהתעוררה אף היא לא פעם בביאורי פרשת בראשית ז', אותו ביטוי בבריאת האדם שנברא בצלמו ובדמותו של אלוהים. ומן המעניין בהקשר זה להצביע על הסתירה המגוחכת שנקלעים לתוכה מבקרי המקרא. מצד אחד הם טוענים למוצא הקדום, הטרם מונותיאסטי של סיפורי המקרא הראשונים, מחפשים את מקורות הגניבה במיתוסים של המזרח הקדום ורואים ב"צלם דמות" זה פשוט ביטוי להגשמה המיתולוגית הקדומה שהיתה רווחת גם בימי ראשית ישראל. טוב ויפה. מאידך הם טוענים שהתורה אינה קדומה, כי אם מעשה כתיבה או עריכה מאוחרות מאד עד גלות בבל ואף אחריה. ומי היו כותביה ועורכיה? הווה אומר הנביאים או תלמידיהם ואף ראשוני ה"סופרים" מסוג עזרא.

ועתה נשאלת השאלה: נביאים וסופרים אלה שלכל הדעות היו מונותיאסטים ועיקר מלחמתם היתה בגשמיות האלילית, אם הם כתבו, או הם לכל הפחות ערכו את המקורות הקדומים, כיצד לא דאגו למחוק ביטוי אלילי שכזה, שריד אנתרופומורפי קדום, כאמצעי ראשי להרחיק את העם מאלילות?

אלא שזו הערת אגב, כאמור. ועיקר דברנו: מי שכתב נוסח זה של בריאת האדם, אינו חשוד כלל על אנתרופומורפיזם ועל הגשמה. יתר על כן: ביטוי זה של צלם דמות אלוהים באדם, שבא בראש ספר התורה, שעיקרה החדרת האמונה באל אחד אשר אינו גוף, ביטוי זה כשהוא בא אחרי סיפור הבריאה, אשר למרות היותו כולל עולם ומלואו הוא קצר להפליא, מצומצם להפליא, ובצמצומו זה אף מסודר להפליא (להפליא אף את כל אנשי המדע בימינו, המוצאים בו ממש שחזור האבולוציה הטבעית מראשונותו של האור ומסדר היווצרות החיים שראשיתם במים ובשרץ השורץ עד לאדם), ביטוי זה הבא אחרי תיאור זה עמיד על עצמו שהוא מכוון, או ליתר דיוק ולהפך: כל סיפור הבריאה לא סופר אלא לשם הבהרת צלם דמות אלוהים באדם מהו. מאחר שלא יראנו אדם וחי, מאחר שלא נדע בכלל אלוהים כשלעצמו מהו, מהו צלם אלוהים שבאדם?

זהו צלם אלוהים היחיד הידוע לנו: אלוהים בורא עולם, אלוהים שיש ביכולתו להפוך אין ליש, לחתוך - הוא אשר אמרנו לעיל: הוכחה חותכת, בקיפאון האין, או בעבי התוהו ובוהו, בעבי החושך, באין סוף המעגל, לחתוך ולעשות ראשית, לחתוך ולתת טעם לחסרי הטעם. זוהי הדמות האחת והיחידה שבה מתגלה לנו אלוהים בעולם. וזהו הכוח הסגולי אשר ניחן בה האדם, בזה הוא נבדל מהטבע כולו, זהו "ותחסרהו מעט מאלוהים" זוהי נשמת אפו של אלוהים באדם: כוח היוצר אשר בו, וכוח יוצר לא אבטומטי, אורגני בלבד, כלשאר ברואי עולם, כי אם כוח יוצר מדעת, משמע יצור רצוני, בעל ברירה לעשות או לחדול, ברירה שאינה קיימת ביצורים האחרים, מקטון הפרוטונים עד למערכת השמש או שביל החלב.

בהגיון אין הסבר לבחירה החופשית

ודאי שמבחינת ההגיון ותורת הסיבתיות וכל חוקי הטבע, אין הסבר לנס זה של בחירה חופשית, שהיא אבסורד מכל הבחינות ההן של מדע הפיסיקה והלוגיקה, ממש בגדר לא יתכן, שהרי קביעה שהאדם הוא בעל רצון חופשי, הוא כמעט קביעה שאדם בורא יש מאין. שאם לא מאין, הרי כבר הכרעתו נקבעת, שאם לא פתיחת שרשרת חדשה, הרי כבר הוא חוליה בשרשרת הכרחית. ודאי שאין בחירתו של אדם דומה לבחירתו של הבורא, ועל כן לא יאמר בעברית על אדם בורא, כי אם יוצר, ואותו "אין" או אותו נס של הכרעה אנושית, אינו כמובן כאותו אין שבמוחלט שמתוכו נברא העולם על דרך הנס המוחלט שאין בכוח הגיון ומדע האדם להבינו, באשר אין כוחם של הגיון ומדע אלא ביש. ואף על פי כן, בתחומי היש וביחס לכל היצורים האחרים, האדם מחולל פלאים והוא כמעט כאלוהים בכוח הבחירה ובכוח היצירה. הכוח נותן באדם להיות יוצר בתחומי העולם הניתן, שעדיין רב בו התווה והבוהו, מחוץ לאדם ובתוכו של אדם, ורב בו החושך ורב בו היצר הטבעי, והוא אשר "כל שת תחת רגליו", הוא נחון בסגולה של חיתוך בשרשרת טבעית הכרחית ושל יצירה ושל הסדרה ושל הכוונת כוחות .

זהו צלם אלוהים באדם, ולשם זה בלבד סופר סיפור בריאת העולם, כשגולת הכותרת היא בריאת האדם בצלם דמות בורא עולם .

זה גם נותן את המשמעות המלאה לאותו מדרש שנזכר לעיל:

"בזאת ידעת מני עד, התורה יודעת מה היה קודם בריאתו של עולם, אבל אתה אין לך עסק לדרוש אלא מני שום אדם עלי ארץ."

אלא שגם אדם זה אינו בגדר מונח מוחלט בלשון התורה, אין אדם אלא זה שבצלם אלוהים, משמע זה שהופך את היכולת היוצרת והבוחרת לפועל, שהרי בכך הוא נבדל מבעלי חיים אחרים ואין ספק שלכך נתכוונה אותה אמירה חריפה של רשב"י: "אתם קרויים אדם ואין אומות העולם קרויים אדם", משמע שגם מי שבגופו דמות אדם לו, אלא שאורח חייו הוא של חיה, ללא יצירה וללא בחירה וללא הבחנה ודעת בין טוב ורע (ולגבי אומות רבות היתה לו לרשב"י הזכות לאמר זאת, ממש כשם שרשות בידינו היום לאמר זאת לגבי אומות מסוימות), אינו ראוי לתואר הכבוד: אדם .

ומעניין הדבר, שעם כל הגילויים הארכיאולוגיים המרובים שבימינו וחקר תולדות האדם מתקופות שונות, אדם המערות ואדם האבן וכו' וכו', כאשר באים החוקרים לקבוע פחות או יותר את גילו של האדם היוצר, יוצר ברוחו, יוצר כלים ויוצר כתב ובעל "סוף מעשה במחשבה תחילה", מה שבערך מגדירים כ"הומו סאפיינס" ועקבותיו בכתבות ובערים עתיקות (ואגב: העיר העתיקה ביותר שנחשפה עד היום היא בכל זאת יריחו שבארצנו), אין הם מגיעים למעלה מששת אלפים שנה. כל מה שהיה לפני נמצא בגדר שלבי ביניים שונים, או שלבי הכנה, ומכאן אין זה עוד עניין לתולדות האדם מצד מדע הטבע, כי אם מצד מדע הרוח. מאימתי רשאים אנו לדבר על אדם בצלם אלוהים, במובן שנדון לעיל ?

מתי נברא העולם / מאת: ד"ר ישראל אלדד

מבחינה זו, זו בלבד, יתכן ואנו רשאים לאמר, וודאי על סמך אילו מסורות קדומות מאד מבית מדרשם של שם ועבר: חמש אלפים, תשע מאות ועשרים וארבע ליצירה .

בתשרי או בניסן?

ובסוף לשאלה נוספת אשר נשאלה על ידי חכמים? מתי נברא העולם? בתשרי או בניסן? מה תשובה לשאלה זו על יסוד הנאמר בבריאה לעיל? כבר אמר רבי אבהו: מלמד שהיה בורא עולמות ומחריבן וכו'. וכשם שהבורא ברא עולמות ומחריבן, כן יש בידי האדם שנברא בצלמו ליצור עולמות ולהחריבם .

ועל שתי בריאות מסופר בתורה. ראשונה בריאת האדם ולאדם זה ניתנה הברירה לבחור בין הטוב ובין הרע, זו גדולתו של אדם. אין השמש יכולה שלא לזרוח, האדם יכול שלא להיות אדם בצלם אלוהים. הברירה בידו לחטוא (אין חטא בטבע) ולחזור בתשובה. עולם זה של אדם בצלם אלוהים נברא בתשרי, כי הוא צמוד לבריאת העולם כאקט רצוני חופשי של הקב"ה. ואולם במרכזה של תורת משה עומדת בריאת עם ישראל, ואף במהות בריאתו מונחת הברירה: להיות עם חופשי או עם עבדים, להיות עם עובד אלוהים מסיני או עם עובד לעגל ולבעל פעור. הבחירה בין חיים ומוות, בין הטוב והרע .

עולם זה נברא בניסן ביציאת מצרים, ועדיין הבריאה בדינו, בין יצירה וחורבן.

...הא למדת שלא נבראו שקצים ורמשים בעולם אלא רפואה לבני אדם על הארץ (תדב"א א.)